

Տէր Աբրահամի մասին դժբախտաբար ասկէ աւելի տեղեկութիւն չունինք. շատ հաւանական է որ ան թողած է զընտանիքն ալ գործեր, որոնք կամ կորսուած են և կամ մեզի անծանօթ մնացած: Տէր Աստուածատուր քհնյ. Ուրֆացիի զրեւ ու ծաղկել տուած մեր թիւ 51 Աւետարանին երկրորդ յիշատակագրութեան մէջ, էջ 527, կայ իր մահուան արձանագրութիւնը, շատ խնամով, այսպէս «*Թվին ՌՃԲ (1653) վաղճանեցաւ Աբրահամ Էրէնցն և եղին յիշատակ զսր. աւետարանս ի զուռն քառասունը եկեղեցոյ, ի հայրապետութեան Տեառն Ներսէսի Կաթողիկոսին, և ի առաջնորդութիւն խաչատուր Վարդապետին Սերաստացոյն, ոչ ոք ունի իշխանութիւն հանելոյ զսա ի զրանէ սուրբ եկեղեցոյ*»:

Դժբախտաբար, հակառակ մեր պըրպտուսներուն չյաջողեցանք գտնելու իր դամբարանը, ոչ Ս. Փառասնից եկեղեցոյ ներսն ու դուրսը, ոչ ալ Ազիզիի Ազգ. Գերեզմանատան մէջ, այլապէս ան արժանի էր իրեն ժամանակակից քահանայից նման իր դամբարանն ունենալու, քանի որ որոշապէս կը յիշատակուի թէ ան վախճանեցաւ Հալէպի մէջ, ուր սակայն թուոց զարգացած և խոհական քահանայի բարի անուն մը:

22. Տէր Աբրահամ այլ քահանայ. Հրաւիրացի. — Վերոգրեալ Տէր Յովհաննէս քհնյի. որդի Տէր Աբրահամի ժամանակակից է այլ Տէր ԱԲՐԱՀԱՄ մը, որուն ծննդեան թուականն ու ծննդավայրը զըծբախտաբար յայտնի չեն: Տէր Աբրահամ

մէկ անգամ միայն կը յիշուի Հալէպի մէջ, իբր զրիչ և ծաղկող քահանայ, անկասկած ուսած Հալէպի Դաստատան մէջ և հասուցած աշակերտներ, որոնցմէ կը յիշատակուի միայն ՊԱԿԻՃՈՆ՝ իբր իր հոգեւոր որդին և աշակերտը:

Տէր Աբրահամ քահանայի մեզի ծանօթ միակ զրչութիւնն է 1657ին Հալէպի մէջ զրած թղթեայ ՇԱՐԱԿՆՈՅ մը. որ այժմ կը մնայ Վիեննայի Միթարեանց Մատենադարանը, 358 թիւի տակ (Տես Տաշեան Գուցակ, ըջ 810): Զեռագիրս ունի 391 թերթ. մեծութիւնն է $15\frac{1}{2} \times 5$ սանդիւմ, միասին 21 տողոց էջերով, մաքուր նոտրագիր և բաւական յաջող ծաղկունքներով: Ունի խորան մը մանուշակի կարմիրով և ինը կիսախորան: Պահուած է բաւական լաւ վիճակով: Յայտնի չէ թէ ինչ պարագաներու տակ այս Զեռագիրը Հալէպէն դուրս ելած է և անցած Իզմիր և 1891ին ուրիշ ձեռագրերու հետ գնուած և Վիեննա ղրկուած է:

Շարականը գրուած է Տէր Աբրահամի հոգեւոր որդի և աշակերտ Պարկիճանի խնդրանքով և ասոր նիւթական օժանդակութեամբ, իբր յիշատակ հօրը Մուրատին, մօրը Հաւասին և մեծ. հօրը Աստուածատուրին և Մարթա կողակցուն, եղբորը Յովհաննէսին և մայրական մեծ ծնողացը մհի Շահրիարին և մհի Զմրու թին:

Դամբարանին չենք հանդիպած ոչ մէկ տեղ: Կրնայ ըլլալ որ այլուր վախճանած ըլլայ:

Հալէպ

ԱՐՏԱՆԱԶԻ ԱՐՔԵՊՍ.

ՔՈՒՉԱԿԵԱՆ ԵՐԵՔ ՆՈՐ ՏԱՂԱՇԱՐՔԵՐ

Վերջերս սիրելի բարեկամս Արտաւազը Արքեպս. Սիւրմէեան՝ Հալէպի հայոց առաջնորդը, հրատարակեց գնահատելի աշխատութիւն մը «*Գուցակ Հայերէն ձեռագրաց Հալէպի*», որուն մէջ ուշադրութիւնս գրաւեց թիւ 121 տաղարանը: Յարգելի ցուցակագիրը անոր մասին կ'ըսէ. «*Գրիչ՝ խիզանցի Տէր Սարգիս քհնյ. — Ստացող՝ ինքը զրիչը. — Ժամանակ՝ ՌՃՂԲ = 1743. — Տեղի անյայտ. հաւանաբար Հալէպ. — Ծագող՝ անծանօթ*»:

Արտաւազը Արքեպս կ'աւելցնէ. «*Տաղարանս յիշատակարան չունի. քանի մը համառօտ անուն ու թուականներ ունի սակայն, զորս իբր յիշատակագրութիւն կը դնեմ հոս*»:

«*Ա. էջ 88. — Ի մեղք գծողես, ի Սարգիս Հիզանցոյ*»:

«*Բ. էջ 177. — Թվին ՌՃՂԲ (1743) Յունիսի Ժե. օրն, լորեկչք. ցրեցաւ զիւրաւս: Իսկ յաջորդը 1781էն ուրիշ յիշատակութիւն մը որ հոս մեզ չի հետաքրքրեր*»:

Արդարեւ որոշ է որ գաղափարողը Սարգիս Հիզանցին է. սակայն չեմ կարծեր որ 1743ը Զեռագրին թուականը, այլ յետին ժամանակներու զրիչի մը յիշատակութիւնն է. որով Զեռագիրը գրուած ըլլալու է 1743էն շատ առաջ. և ասիկա կ'ապաստուի անով որ նոյն այս ցուցակին մէջ թիւ 10 Աւետարանին յիշատակարանը 1596էն կը յիշէ «*Եւս առաւել տէր Սարգիս վարպետին Հիզանցոյ՝ այսմ արուեստի ուսուցողի*» մասին: Այսինքն Սարգիս վարպետ հիզանցի (խիզանցի) եղած է ուսուցիչը 1596ին գրուած այս աւետարանին զրիչ Վահանին որ նոյն ատեն կը վկայէ որ ինքն ալ իր կարգին ունի աշակերտներ, ուրեմն Սարգիս խիզանցի կ'ըլլայ 1596էն առաջ ԺԶ դարու զրիչ — ուսուցիչ մը և որոշ է որ իր զրիչն ելած

Հալէպի թիւ 121 Զեռագիր Տաղարանը գրուած չի կրնար ըլլալ 1743ին, այլ աւելի ԺԶ դարուն:

Արդ այս ԺԶ դարեան տաղարանին մէջ կան փուչական երեք տարբեր տաղարաններ:

Առաջինը «*Տաղ ի վերայ խեղաց և խմուս տոբեան տաւցեալ*», էջ 55-56:

Երկրորդը «*Տաղ ի վերայ խեղաց որ է սիրտն*», էջ 57էն սկսեալ բայց պակասաւոր՝ թերթի մը կամ թերթերու մը անկման պատճառով:

Երրորդը «*Նորին յոհանու քան ի քոյն և աշխարհարոյս վարդապետի տաւցեալ*», էջ 49էն սկսեալ մինչեւ էջ 53:

Զեռագիրն թէ ասոնք Զեռագրին բուն զրիչն են թէ վերջին դարու զրիչի մը կողմէն աւելցուած հոն, վասն զի Գուցակագիրը Զեռագրին գրութեան համար կը գրէ. «*Մէկէ աւելի տեսակէ է, զանազան զրիչներ հոն նոր տաղեր աւելցուցած ըլլալով: Բուն գիրը մանր նոտրագիր է*»:

Արքեպս ցուցակագիրը, որ այնքան ազնուութեամբ օրինակած էր և ինծի ղըրկած այս տաղերը, իր օրինակութեան մէջ ալ բան մը չ'ըսեր անոնց զրիչ բուն զրիչն ըլլալու մասին: Եթէ այս տաղերը բուն զրիչն օրինակուած են, այն ատեն փուչական Տաղաշարքերու հնագոյն օրինակ մը ունեցած կ'ըլլանք Հալէպեան այս Զեռագրին մէջ:

Այժմ անցնինք տաղերուն զորս այստեղ կ'արտագրեմ ինձ ղրկուած օրինակին համաձայն, լուսանցքին տակ տալով հարկ եղած ծանօթութիւնները: Այն քառեակները որոնց մասին ծանօթութիւն չէ տըրուած, կրնայ ըլլալ որ բոլորովին անտիպ ըլլան, քառեակներուն ոչ շարքը և ոչ ուղղագրութիւնը փոփոխուած է, այլ եղածին պէս հրատարակուած, միայն սղագրութիւնները պարզուած են:

Ա.

Տաղ ի վերայ խերաց և խմատոռքեան տուսցեալ

Մէկ մարդ մի ճուհար ունէր ի խելաց պահել չի կարաց.
Երբ խելքն ի վերան եկաւ, չուք գնաց ճուհարն ի ձեռաց,
Գընաց ինքն ի վայր նըստաւ, ողբումով և շատ մի ելաց.
Զէտ էլաց այլ ինչ անեմ, երբ գընաց ճուհարն ի ձեռաց¹:

Աշխարհս ի վաճառ եկի, ի շահուն տեղն գնեցայ.
Շիշա մի հալած ոսկի էի, ի գետին ի վայր թափեցայ.
Ասի թէ բարեւ մի տամ, այն կըռոցն որ մարդ չիմանայ,
Ասին զթագն ի գլխոյս, այն պահուն որ ես չիմացայ²:

Աշխարհն է ի ծով նըման, ով որ գայ անթաց չի մընայ.
Այս ծովս ես ի նաւ նըստայ, նաւըս գընաց որ ես չիմացայ,
Յեզեր մօտեցեալ է նաւ, կու վախեմ քարի դիպենայ,
Քակվի իմ աղվոր շինվածս ու տախտակըն մէկ մէկանայ³:

Յաշխարհս ի վաճառ եկի թէ շահիմ ես գանձ հոգեղէն.
Զար աւագակաց դիպայ, թալնեցին զինչ մերկ ի մօրէն:

Բանիկ մի դալատ արի, որ զօճուն ձագըն սիրեցի,
Խիստ վըստահութիւն արի որ օճուն դուռն գընացի,
Օճուն մայրն ի դուրս եկաւ, զիս խայթեաց ես նըստա լացի,
Արժան եմ ես այն նենգիս, օճուն ով եղեւ սիրելի.

Ինձ Երեմիաս պիտէր, ողբերգօղն ի յիսրայիլէն.
Որ բազում ողբով կոծէր, զըմբըռնեալն ի շար վիշապէս:

Բ. տաղաշարքը հետաքրքրական է ոչ թէ անտիպ ըլլան համար, այլ որովհետեւ, բաց ի մէկ տունէ մը, յար և նըման է 1792ին Կ. Պոլիս հրատարակուած «Պղնձէ քաղաք»-ի հրատարակութեան, որ ունի «Բանք պիտանիք և օգտակարք» տաւցեալ յառաջնոց» (էջ 220): Այս հնագոյն Գուշակեան տպագրութեան մասին արդէն գրած եմ և Տաղաշարքն ալ հրատարակած «ՎԷՄ» ի մէջ. (Փարիզ, 1934. Մարտ-Ապրիլ, էջ 41):

Արդ որոշ է որ թիւ 121 Հալէպի ձեռագիրը 1792ի հրատարակութիւնէն շատ աւելի հին է, թէեւ տպագրին պէս ոչ ամբողջական: Ուստի իբր հնագոյն օրինակ հոս կը հրատարակեմ զայն: Զեռագիրն ունի տպագրէն տարբեր խորագիր. այսպէս.

1. Այս տաղը հրատարակուած է իմ կողմէս, տես «Գուշակեան Տաղաշարքերու հնագոյն տպագրութիւններ». — ՎԷՄ երկամսեայ. Փարիզ. 1934. Մարտ-Ապրիլ, էջ 44. Զեռագի թիւ Բ. կը ներկայացընեն տարբերակներ: տակն թիւ ԺԲ. տաղին:
2. Այս քառեակս՝ բաց ի մէկ տողէ մը՝ նման է Պ. Ա. Զօպանեանի «Նահապետ Գուշակի Գիւանի» խրատաւի:
3. Այս ալ հրատարակուած է իմ կողմէս «Բագմավէպ»-ի մէջ «Գուշակեան նոր տաղաշարք մը» 1932 թիւ 10-11. քառեակ թիւ ԼԷ. Երկուքն ալ նման իրարու՝ շատ բնի տարբերութեամբ:

Բ.

Տաղ ի վերայ խերաց որ չի սիրուե

Աւաղ մեզ հայել պիտի, այն արեւն որ լոյս կու ծագէ,
Շատ կայ ի յարեւ նման, ի պըղծին վերա կու վագէ,
Գիտուն մարդն արեւ նըման, խօսքըն զէտ արեւ կու ծագէ,
Անգէտ մարդն օճու նըման հանապազ զմարդըն խոցէ:

Մարդ կայ որ հազար ածէ, հազար կայ որ մէկ մի չաժէ,
Այն մարդն որ հազար ածէ, անգիտին քով փող մի չաժէ,
Բազան ի յանտառ մորին, թէ բու թէպէտ բազայէ.
Ճօհարն ի ծովին միջին, թէպէտ քար թէպէտ ճօհար է:

Խելօքն յանգիտին ի մօտ, միտք արա թէ ինչ նման է.
Ճըրագն ի յառջեւ կուրին, կու վառի և ինքըն չի գիտէ.
Խելօքն է ի ծով նըման որ քանի չափեն նա տանի,
Տգէտն է ի տիկ նըման, չափ մի աւել ընուն կու պատուի¹:

Մանկտիք երբ ի հաց նըստիք, ձենեցէք աղքատք ձեզ ընկեր.
Մեռնիք վի անդէն երթայք, կու նըստիք քանց մէկ այլ ի վեր,
Մարդն որ օտար տեղ երթայ, շատ մի փելք նորա պիտենա.
Ամէն մարդու ցած կենայ. ապա իր բանն լինենայ:

Շատ թագաւորաց մեծաց, իմաստնոց արանց լըսեցի,
Թէ անչափ չկըշտանայ մարդն, աստընվորէս մինչ որ մեռանի.
Տանին գերեզման դընեն, և հողով իւր աչքըն լըցւի,
Ապա փոշիմանի և ասէ, թէ հերիք է այլ չի պիտի:

Այս օր հետ ես ինձ արի, չէ արեր Աղամայ որդին,
Որ շիշայ մի հալած ոսկի, ի գետինն ի վայր վաթեցի,
Հազար ձի վագան բերի, վագուցի այլ ոչ հասուցի,
Ինչ շահիմ ես յետին խելաց, երբ առջի անուն աւերի:

Մէկ մարդ մի ճօհար ունէր. ի խելաց...

Մնացեալը կը պակսի: 1792ի տպագրութեան մէջ կան զեռ 4 տուններ որոնք կ'ենրեւի թէ ձեռագրիս ինկած թերթերուն հետ կորսուեր են:

Հալէպի Զեռագիր այս տաղարանին Գուշակեան Գ. շարքը յարեւ նման է Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց մատենադարանին թ. 2323 Զեռագրի Գուշակեան տաղաշարքին՝ զոր հրատարակեցի ամբողջութեամբ: Հալէպի տաղաշարքը սակայն կազմուած է Սաղիմեան տաղաշարքին սկիզբի ԺԳ. քառեակներէն, թէեւ կը պահէ նոյն շարքը: Սաղիմեան տաղաշարքը կը բաղկանայ 49

քառեակներէ, հրատարակեցի «Բագմավէպ»-ի 1932 թիւ 10-11ին մէջ «Գուշակեան նոր տաղաշարք մը» խորագրով. որովհետեւ Զեռագիրը չունէր ոչ մէկ խորագիր: Իսկ Հալէպինը կը կրէ՝ «Նորին յոնանեալ քանիքոյն և աշխարհաշու վարպետի տաւցեալ»: Թէ ո՞ր Յովհաննէս վարդապետին կը պատկանի այդ վերագրումը՝ յայտնի չէ: Սակայն, ըստ իս, խորագիրը հոս նշանակութիւն մը չի ներկայացընէր, վասն զի այսպիսի անտեղի վերագրումներ շատ կան մեր հին Զեռագիրներուն մէջ:

Յ. ՔԻՐԻՍԵԱՆ

1. Տպագրին մէջ կայ քառեակ մը «Աշխարհս է տօլապ նըման...» որ այս Գ. քառեակէն վերջ կու գայ, որ սակայն ձեռագրիս մէջ կը պակսի: